

Ivan Devčić, Rijeka

Berdjajevljeva kritika demokracije

Nikolaj A. Berdjajev – rođen 1874. u Kijevu, a umro 1948. u Clamartu kod Pariza – u mladosti je bio žrtva ruskog carskog totalitarizma koji ga je, zbog socijalističkih ideja i pripadnosti socijaldemokratskom pokretu u Rusiji, osudio na tri godine progonstva u sjevernu Rusiju. A kad je u Rusiji pobijedila boljševička revolucija, nova totalitarna vlast više ga je puta zatvarala i preslušavala te, na kraju, iz Rusije zauvijek prognala. Nije ga zaobišao ni nacionalsocijalizam, treći veliki totalitarizam dvadesetog stoljeća, od kojeg je trajno bio u opasnosti za vrijeme Hitlerove okupacije Francuske, gdje je živio nakon progonstva iz Rusije. Kao mnogi slobodarski ljudi njegova vremena, i on se odlučno suprotstavljao svakom obliku totalitarizma, proničući oštromnošću svog filozofskog genija u njegovu srž.

Tko poznaje takav životni put N. Berdjajeva, s pravom očekuje da će u njemu susresti velikog zagovornika i pobornika demokracije. Ali to nije slučaj. Naprotiv, susreće se s jednim od njezinih najvećih kritičara. U izlaganju, prema tome, želimo pokazati zašto se Berdjajev na takav način odnosio prema demokraciji.

1. Nedostaci demokracije prema Berdjajevu

»Mene zanimaju duhovne praosnove demokracije«,¹ ističe naš autor, određujući motrište s kojeg na nju gleda i s kojeg uočava njezine brojne nedostatke i slabosti.

Formalizam je prvo što mu pritom upada u oči. »Karakter je demokracije formalan«, tvrdi on.² To znači da ona ne pozna svoj sadržaj, niti ga, u granicama svojega načela, može imati.

»Demokracija neće da zna, u ime čega se izjavljuje volja naroda, i neće podložiti volju naroda nikakvome višem cilju. U onom momentu kad demokracija spozna cilj kojemu treba stremiti volja naroda, kada nađe dostojan predmet za svoju volju, napuni se pozitivnim sadržajem, morat će taj cilj, taj predmet, taj sadržaj postaviti više samog formalnog načela izjave volje, položiti ga u osnovu društvenog poretka. No demokracija pozna samo formalno načelo izjave volje, koje cijeni iznad svega i koje neće ničemu podložiti.«³

Budući da nema sadržaja, demokracija nema niti kriterija za određivanje istinitosti i lažnosti onoga za što se narodna volja izjašnjava. Ona ne zna istinu i zato prepušta većini da odredi što će biti istina.⁴ Upravo se u tome, prema Berdjajevu, skriva i tajna tolerancije koja joj je svojstvena:

1

N. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, Split 1991., str. 80.

2

Isto, str. 81.

3

Isto.

4

»Ako nema pravde i istine, onda ćemo za pravdu i istinu smatrati ono što priznaje

većina; ako pravde i istine ima, ali ih ja ne poznajem ili ne poznajem realne putove koji vode do njih; ako vječno sumnjam u njih, ostaje mi osloniti se na većinu i u ljudskom kvantitetu tražiti zamjenu za kvalitete koje u meni ne postoje.«

N. Berdjajev, *Filozofija nejednakosti*, Budva 1990., str. 135.

»Ona (demokracija) je tolerantna, jer je indiferentna, jer je izgubila vjeru u istinu, i nema snage izabrati istinu.«⁵

U nesposobnosti da se opredijeli za istinu i da je ispovijeda, očituju se također njezin skepticizam i relativizam:

»Demokracija je skeptična, ona se javlja u skeptičnom vijeku, vijeku bezvjerja, kad su narodi izgubili kriterije istine i kad su nemoćni da ispovijedaju bilo makar kakvu apsolutnu istinu. Demokracija je krajnji relativizam, poricanje svega apsolutnog.«⁶

Iz formalizma i skepticizma izvire, prema Berdjajevu, i sekularni karakter demokracije, po čemu se ona protivi svemu sakralnome, ali i svemu ontološkome.

»Istina je sakralna i društvo utemeljeno na istini ne može biti isključivo sekularno društvo. Sekularna demokracija znači otpad od ontoloških osnova društva, otpad društva čovječjega od Istine.«⁷

Zbog toga Berdjajev pripisuje demokraciji psihologizam, koji je suprotan svakom ontologizmu. S druge strane, on njezinu sekularnost tumači kao pokušaj da se

»... politički uredi čovječje društvo tako kao da istine ne bi bilo; to je temeljna pretpostavka čiste demokracije. I u tome je korijen idejne laži demokracije.«⁸

Na taj se način, smatra naš autor, temelji demokracije svode na humanističko samopotvrđivanje čovjeka:

»U osnovi demokratske ideje leži humanističko samopotvrđivanje čovjekovo. A to će reći, da čovječja volja mora upravljati čovječja društva, i treba odstraniti sve što smeta izražavanju te čovječje volje, i konačno njenom gospodstvu. Time se poriču duhovni temelji društva...«⁹

Među nedostatke demokracije Berdjajev ubraja i njezin optimizam koji ne računa s činjenicom da je ljudska narav ranjena grijehom:

»Demokracija ne očajava zbog gubitka istine. Ona vjeruje da izjava volje većine, mehanički zbroj glasova, mora uvijek voditi do dobrih rezultata... U osnovi demokracije leži optimistička pretpostavka o naravnoj dobroti i blagosti čovječje prirode... Demokracija ne želi znati za radikalno zlo čovječje prirode. Ona kao da ne predviđa da se volja naroda može upravit na zlo, da većina može stajati za nepravdu i laž, a istina i pravda da može ostati blago neznatne manjine.«¹⁰

U svezi s time, Berdjajev posebno podcrtava kako je demokracija nesposobna jamčiti »da će volja naroda biti upravljena na dobro, da će volja naroda poželjeti slobodu, a neće poželjeti uništiti svaku slobodu bez ostatka«.¹¹

Jednako je tako, prema Berdjajevu, nedostatak demokracije i njezin racionalizam, koji isključuje svaku iracionalnu silu iz ljudskog društva i ujedno izjednačuje društvo i državu:

»Demokracija hoće u cjelini i bez ostatka rastvoriti državu u društvo; ideologija demokracije ne može priznati državu kao specifičnu i samobitnu realnost, ona je u cjelini svodi na društvo, tj. u državi vidi samo funkciju društva, a društvo svodi na odnose među ljudima. Tako nestaju svi ontološki temelji države i društva, a ostaju samo interesi, samo volja i razum čovjeka kao jedino opravdanje države i društva.«¹²

Takva racionalizacija ljudskog društva i njegovo izjednačavanje s državom također predstavlja veliku opasnost za ljudsku osobu koju »čuvaju iracio-

nalna načela društvenog života«. ¹³ Ali sreća je u tome što su iracionalne sile iz ljudskog društva neiskorjenjive, uvjerava nas Berdjajev.

Demokracija ne uništava samo državu i društvo nego i kulturu, znanost, filozofiju i umjetnost, kao i samo gospodarstvo.

»Demokratizacija i socijalizacija ljudskih društava potiskuje viši kulturni sloj, ali bez postojanja takvog sloja, bez poštovanja prema njemu, kultura je nemoguća. To se mora znati i iz toga se moraju izvući neminovni zaključci. Demokratskim putem se ne mogu stvarati 'znanost' i 'umjetnost', filozofija i poezija, na tom se putu ne javljaju proroci i apostoli.« ¹⁴

Postoji, doduše, stanovita pravednost u demokratizaciji kulture, jer se time uzdiže kulturna razina širokih masa i u njima se potiče glad za kulturom. Ali tamna je strana tog procesa spuštanje razine kulture:

»Kultura kao opća pojava se snižava na društvenu svakodnevicu; kultura elite postaje time sve usamljenija i profinjena; u njoj se očituju znaci dekadencije i konačno smrti, a njezine predstavnike obuzima čežnja za smrću. Životni izvori kulture se počinjaju iscrpljivati i kultura ide ususret svojoj propasti.« ¹⁵

Jednako tako, načelo formalne jednakosti uništava privredni život, koji se također može razvijati samo na načelu nejednakosti. U tom smislu naš autor tvrdi:

»S ekonomske točke gledišta, nejednakost je bila ne samo nužna već i blagotvorna. Zahvaljujući nejednakosti bio je moguć maksimum dostignuća u privrednom životu... Ne stvara nejednakost nuždu, nego nužda stvara nejednakost, kao spasonosno sredstvo, kao izlaz koji sprečava privredni i kulturni pad i sniženje njihova nivoa.« ¹⁶

Demokracija se, doduše, rodila iz težnje za slobodom i priznanjem neotuđivih čovjekovih prava, ali »formalno besadržajno i negativno poimanje slobode skrivalo je u sebi otrov koji je izjedao povijesne demokracije i pri-

5

Novo srednjovjekovje, str. 81.

6

Isto. »Demokracija je skeptička društvena gnoseologija i tu gnoseologiju priznaju oni koji su izgubili izvore duhovnoga života. Zato napredovanje demokracije u svijetu ima kobni smisao – ono teče paralelno s praznjenjem duše, s gubljenjem Boga u duši. *Demokratska jednakost jest gubitak sposobnosti razlikovanja kvaliteta duhovnog života.*« *Filozofija nejednakosti*, str. 135.

7

Novo srednjovjekovje, str. 82.

8

Isto.

Na drugom mjestu Berdjajev istu ideju ovako formulira: »Priznavanje narodne volje, kao vrhovnog načela u društvenom životu, može biti samo klanjanje formalnom, besadržajnom načelu, samo obogotvorenje ljudske samovolje. Nije važno ono što čovjek hoće, nego da je onako kako on hoće. Hoću da bude onako kako mi se prohtije; to je krajnja forma demokracije i vlasti naroda.« *Filozofija nejednakosti*, str. 134.

9

Novo srednjovjekovje, str. 82.

10

Isto.

11

Isto, str. 83. Kao primjer za nepredvidivost narodne volje, Berdjajev navodi francusku revoluciju: »Revolucionarna demokracija u francuskoj revoluciji, koja je 1789. godine počela s proglašenjem prava i slobode čovjeka, u 1793. godini nije ostavila nikakvih sloboda, istrijebila je slobodu bez ostatka.« Isto.

12

Filozofija nejednakosti, str. 141 i dalje.

13

Isto, str. 142.

14

Isto, str. 221.

15

N. Berdjajew, *Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit*, Luzern 1935., str. 88.

16

Filozofija nejednakosti, str. 203.

pravljao u njima propast slobode duha«. ¹⁷ Protiv formalnog shvaćanja slobode, Berdjajev ističe:

»Sloboda se ne smije shvaćati čisto formalno i negativno; ona mora imati pozitivni sadržaj, inače ostaje sloboda bez sadržaja, prazna sloboda. Slobodu se mora spasiti sjedinjenjem s istinom, jer ravnodušnošću prema istini slobodu se osuđuje i izdaje.« ¹⁸

U tom smislu naš autor predbacuje građanskoj demokraciji da je, afirmirajući i štiteći samo slobodu jačega i moćnijega, a ne vodeći brigu o realnoj slobodi svakog čovjeka, stvorila stanje neslobode i odbojnosti prema samoj slobodi, te je time pripremila tlo za diktaturu, jer kad su mase postale svjesne svojega prava na dostojniji i pravedniji život, prestale su ljubiti i oduševljavati se za takvu slobodu. Tako se »reakcija protiv izobličenja slobode u liberalnoj demokraciji pretvorila u pobunu protiv vječne istine o slobodi ljudskoga duha«. ¹⁹ Protiv tog neodgovarajućeg odnosa prema slobodi u demokraciji, on tvrdi:

»Istinska ljubav prema slobodi želi slobodu ne samo za sebe nego i za drugoga i za druge. Čovjek ima dužnost štiti i čuvati slobodu drugoga, a ne samo svoju vlastitu.« ²⁰

Prema našem autoru, misliti samo na svoju slobodu, znači shvaćati slobodu individualistički, a misliti i na slobodu drugih, znači shvaćati je personalistički:

»Izobličenje slobode u formalnim demokracijama bilo je posljedica pogrešnog shvaćanja slobode koju se shvaćalo individualistički, a ne personalistički, te se pritom često nije ni na što drugo mislilo nego na egoističku samoizolaciju. Sloboda je značila zatvaranje u sebe, u svoju obitelj, u svoje individualne ekonomske interese, u svoj posao i u svoja poduzeća.« ²¹

Takvo shvaćanje slobode Berdjajev naziva negativnim i suprotstavlja mu pozitivno shvaćanje povezano sa stvaralaštvom i koje ne znači samo slobodu izbora nego i izvršenje izbora. U tom smislu on tvrdi:

»Sloboda se ne može više svesti samo na formalnu samoobranu; naprotiv, ona mora voditi do pozitivnog, stvaralačkog čina. Stoga je neizbježan prijelaz od formalne slobode, kojom svaki čovjek samo sebe sama brani i štiti, k stvarnoj slobodi, kojom se ljudsko društvo stvaralački mijenja. A taj prijelaz znači afirmaciju i ostvarenje prava čovjeka, ne samo kao građanina i apstraktnog bića nego kao konkretnog i cjelovitog bića usidrenoga u duhovnoj sferi.« ²²

Ono što se u demokraciji dogodilo čovjekovoj slobodi nije zaobišlo ni njegovu individualnost:

»Demokracija je individualistička po svojoj osnovi, no ona vodi po kobnoj svojoj dijalektici do antiindividualizma, do nijekanja čovječe individualnosti. Demokracija je slobodoljubiva, no to slobodoljublje ne niče iz uvažavanja čovječjeg duha i čovječe individualnosti, to je slobodoljublje ravnodušnih prema istini.« ²³

Nijekanje čovječe slobode i individualnosti događa se zbog zanemarivanja kvalitativnog aspekta života, a time i »načela nejednakosti«, odnosno zbog prevlasti načela kvantitete. ²⁴ Naime, »demokracija uzima čovjeka kao aritmetičku jedinicu, matematički jednaku svakoj drugoj jedinici«, ²⁵ i tako potpuno zapostavlja kvalitativne individualne razlike.

»Opće izborno pravo je potpuno mehaničko, kvantitativno i apstraktno načelo. To pravo ne poznaje konkretne ljude u različitosti njihovih kvaliteta, njihove težine, ono isključivo ima posla s ljudima apstrakcijama, atomima i matematičkim točkama... Utemeljeno na lažnoj jednakosti, opće izborno pravo je negacija čovjeka. U rezultatima općeg izbornog prava zaista ima nečeg neljudskog i protuljudskog.« ²⁶

U tom kontekstu, on demokratskom načelu i općem izbornom pravu suprotstavlja načelo *cenzusa* kao bolje rješenje, iako je svjestan da se i to načelo može izroditi i pretvoriti u čisto materijalni *cenzus*. Evo nekih njegovih tvrdnji o tom načelu:

»Svaki čovjek, ako nije uzet kao apstraktna matematička točka, ima svoju mjeru-*cenzus*, svoja kvalitativna ostvarenja. Načelo *cenzusa* je kvalitativno a ne kvantitativno načelo, i u tome je njegova istina. On se može deformirati i izroditi, može se uzimati isključivo materijalistički, kao materijalni *cenzus*, ali to nimalo ne govori protiv njegove osnovne istine, jer sve se na svijetu može izroditi i sve se može zloupotrijebiti. No i za religioznu svijest i za filozofsku misao jedno je nesumnjivo: čovjeka treba uzimati u njegovu kvalitetu, tj. odabirati valja najbolje i najsposobnije. *Cenzus* po svojoj suštini mora biti nešto duhovno, ali duhovni *cenzus* ima i materijalne znake svoje pojavnosti.«²⁷

Pritom Berdjajev naznačuje i neke kvalitete što bi ih *cenzus* trebao uzimati u obzir. To su: skupne kvalitete ljudi kao što su obrazovanje, društveno

17

Kao potvrdu za svoje mišljenje, Berdjajev spominje Tocquevillea i Milla, za koje se ne može reći da su neprijatelji demokracije, a »govore s velikim nemirom o opasnostima koje demokracija sa sobom nosi, o opasnostima za slobodu čovjeka, za individualnost čovjeka«.

Novo srednjovjekovje, str. 83.

18

Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, str. 35.

19

Isto, str. 34.

20

Isto.

21

Isto, str. 35.

22

Isto, str. 36. Berdjajev kritizira u tom kontekstu i liberalno-demokratsko poimanje čovjekovih prava, koja su svedena samo na prava građanina: »Proglašavanje ljudskih prava imalo je za sadržaj prava čovjeka kao građanina i kao člana države i društva, a ne prava čovjeka kao cjelovitog bića i kao slobodnog duha.« Isto, str. 33.

»Liberalizam je rastavio građanina od cjelovitog čovjeka i ujedno je stvorio disonanciju između prava i dužnosti. Za dublje razumijevanje slobode, sloboda je, naime, ne samo pravo nego ujedno i dužnost. Čovjek je obvezan ispuniti zadaću slobode koju mu je Bog naredio i sačuvati slobodu duha, makar ona postala teškim teretom i makar proizvođila trpljenje i žrtvu.« Isto, str. 34.

23

Novo srednjovjekovje, str. 83 i dalje.

24

O tome Berdjajev naširoko raspravlja u svojem djelu *Filozofija nejednakosti*.

25

Filozofija nejednakosti, str. 137.

26

Isto, str. 139. Evo još nekih Berdjajevljevih tvrdnji o nespojivosti demokracije i ljudske osobe, iz kojih izbija njegovo radikalno odbacivanje demokracije: »Čista, apstraktna, samodržavna demokracija najstrašnija je tiranija; ona ubija čovjeka. Neograničena vlast svih strašnija je od tiranske vlasti jednoga... Kad bi demokracija konačno bila moguća, čovječanstvo bi propalo, utonulo bi u tamu... Autokracija naroda najstrašnija je autokracija, jer u njoj čovjek zavisi od neprosvijetljenih kvantiteta, od mračnih instinkta masa... Demokracija u svom krajnjem izrazu ne dopušta pravo na privatni život; ona pokazuje tendenciju da čitav život čovječiji pretvori u javni život i teško je, veoma je teško, sakriti se od demokracije koja je bezgranična i čije su pretenzije takve da sve poniče... Stil život demokratskih društava sve i svakoga dovodi do jednoličnosti... Demokracija ne pogoduje pojavi snažnih, sjajnih, stvaralačkih osoba; ona stvara društvenu sredinu koja sve nivelira, koja nastoji osobu u cjelini progutati i sebi podčiniti... Nije tako strašno kad se osoba ugnjetava, kada je ograničavaju, pa čak i muče, ali joj u načelu priznaju da je osoba; strašno je kada je niječu i zamjenjuju bezličnim načelima... Egalitaristička strast uvijek dovodi do sniženja razine ličnosti i kulture u demokratskom vijeku... Ideali demokracije su malograđanski ideali, demokratske predaje su malograđanske predaje, volja demokracije usmjerena je na sniženje razine ljudske rase... Demokracija me hoće nagnati da se podčinim isključivo ljudima i ljudskome. Podčinjavanje i to hijerarhijskom činu može značiti da u njemu poštujem uzvišeno, nad-ljudsko načelo; u njemu postoji sakralna simbolika. U prvosvećeniku i caru se ne poštuje čovjek ni onaj ravan nama ni niži od nas, već hijerarhijski sustav društvenog kozmosa. Demokracija pak uništava svaku sakralnu simboliku. Radi dostojanstva i slobode čovjeka treba ograničiti demokraciju, sjediniti je valja i podčiniti drugim načelima.« Isto, str. 142–145 i passim.

27

Isto, str. 139 i dalje.

iskustvo, povijesni kontinuitet i više kulturno iskustvo. U tom smislu, on nastavlja:

»Društveno iskustvo i društveni kontinuitet vrijednosti su koje ne treba zanemarivati i uništavati u ime apstraktnih doktrina i ideja... Mislim da i u birokraciji, uz svu opasnost od njezine ničim ograničene vladavine, postoji kvaliteta iskustva, znanja i kontinuiteta, s kojima je nužno računati. Neobično je dokazivati prednosti višeg, kulturnijeg sloja koji mora imati drukčiju društvenu težinu u javnom životu nego što je imaju slojevi koji stoje kvalitativno niže na ljestvici; čovjek nije apstraktno biće, valja ga uzimati u historijskoj sredini i u kontinuitetu. Ogromno značenje ima i čovjekovo podrijetlo, njegov odgoj, instinkti i tradicija, njegove uspomene i veze. Postoji i hijerarhija organskih sustava kojima pripada i čovjek, i ti sustavi-ustanove moraju imati i svoje predstavnštvo.«²⁸

Mnogi su, dakle, prema Berdjajevu, kvalitetni čimbenici što ih cenzus treba uzeti u obzir i na osnovu kojih se nekome može opravdano povjeriti odgovornost za opće dobro. Naš je autor duboko uvjeren da je to, u odnosu na kvantitativno načelo demokracije, daleko pouzdaniji put do odabira najboljih i najpouzdanijih koji jedini zaslužuju obnašanje vlasti. On, naime, u Platonovoj ideji da vlast trebaju dobiti i vršiti najbolji, vidi istinu koja vrijedi za sva vremena.

Pored toga, Berdjajev stavlja naglasak na novu duhovnost koja neće, poput stare, biti podvojena između Boga i svijeta, nego će joj »ljubav prema Bogu istodobno značiti i ljubav prema ljudima, a sloboda od vlasti ovog svijeta bit će joj ujedno ljubav prema stvorenjima i Božjem stvorenju.«²⁹ Zadatak takve nove duhovnosti jest novo humaniziranje svijeta, društva i kulture, humaniziranje koje će biti »ne samo čovječiji nego i bogočovječiji proces.«³⁰ Pritom, prema našem autoru, prednost treba dati čovjeku u njegovoj socijalnoj i kozmičkoj dimenziji. Berdjajev očekuje da stjegonoše takve nove duhovnosti, kojoj on pripisuje ne samo asketske nego i stvaralačke atribute, budu kršćanstvo i Crkva. U tom smislu on tvrdi:

»Time sviće novi dan kršćanstvu. Njemu, na društvenom planu, može odgovarati samo religiozni, personalistički socijalizam, koji načelo osobe uskladuje sa zahtjevima zajedništva.«³¹

U svakom slučaju, Berdjajev je čvrsto uvjeren da je vrijeme formalne demokracije prošlo i da će konačno nestati političke partije i izumrijeti parlamenti »s njihovim fiktivnim, vampirskim izraslinama na narodnom tkivu, nespособni već da ispune ikakvu organsku funkciju«. U skladu s time zaključuje:

»Mi stupamo u epohu kad se već izgubila vjera u sve politike i kad politička strana života neće više igrati tu ulogu kakvu je igrala u novoj historiji, kad će morati ustupiti mjesto realnijim duhovnim i gospodarskim procesima... U socijalnom životu razvit će se pojednostavljenje, vraćanje elementarnijim procesima borbe za opstanak. Socijalni će se život pridružiti proizvođačima života, postati prirodni, manje izvještačen. Ljudi se, vjerojatno, neće grupirati i ujedinijavati po političkim oznakama, svagda sekundarnim i u većini slučajeva fiktivnim, nego gospodarskim, neposredno životnim, profesionalnim, prema sferama stvaralaštva i rada. Profesionalnim staležima, kooperacijama, cehovima pripada, dabome, ogromna budućnost. Politički parlamenti, koji su se izrodili u govornice, bit će zamijenjeni radnim, profesionalnim parlamentima, sabranim na bazi predstavnštva realnih kooperacija, koje se neće boriti za političku vlast, već će rješavati životna pitanja... Budućnost pripada sindikalističkom tipu društva, dakako, ne u smislu revolucionarnog sindikalizma.«³²

2. Podrijetlo demokracije

Prema Berdjajevu, kako smo već rekli, demokracija se pojavljuje u skeptičkom vijeku, kada čovjek gubi vjeru u Boga i stalne kriterije istine. Nas-

tavlajući detaljnije opisivati to duhovno tlo iz kojeg demokracija niče, on tvrdi:

»Demokracija se javlja kad se raspada organsko jedinstvo narodne volje, kad se društvo atomizira, kad ginu narodna vjerovanja koja su sjedinjavala narode u jednu cjelinu. Ideologija, koja priznaje vrhovnost i apsolutizam narodne volje, javlja se kad narodne volje više nema. Demokracija je ideologija kritičke, a ne organske epohe u životu čovječjih društava.«³³

Demokracijom se upravo želi sabrati u jedno tu narodnu volju koja se raspala. Ali to se čini mehaničkim putem, tj. aritmetičkim zbrajanjem glasova koje se shvaća jednakovrijednima. Takvo shvaćanje Berdjajev oštro kritizira tvrdeći da se narodna volja očituje, ne u aritmetičkom zbroju glasova, nego u sveukupnom historijskom životu naroda, u njegovoj kulturi i, na-dasve, u njegovu religioznom životu, tako da, »osim na organskom religioznom tlu, osim u jedinstvu religioznih vjerovanja, ne postoji jedna, opća volja naroda«. ³⁴ Zato Berdjajev smatra da opće pravo glasa nije pogodan način izražavanja kvalitete u narodnom životu, koju manjina može bolje i savršnije izraziti negoli većina. ³⁵

U skladu s time, ono što demokracija smatra narodom, nije narod, što znači da ona narod ne zna, odnosno da njega u njoj nema. Naime,

»... ne može se narodom nazvati otkinuto čovječje pokoljenje, vrlo kratkog odlomka historijskog vremena, isključivo suvremeno pokoljenje, i čak ne sve ono, već neki njegov dio koji si uobražava da je izvršitelj historijskih sudbina. Narod je velika historijska cjelina, u nj ulaze sva historijska pokoljenja, ne samo živa već i umrla, i očevi i djedovi naši.«³⁶

»Narod je mistički organizam, *saborna* ličnost i u tom smislu narod je nacija, on obuhvaća sve klase i grupe, sve žive i umrle.«³⁷

Zato samouzvisivanje suvremenog pokoljenja nad prošlim pokoljenjima, povezano s odbacivanjem tradicije i spomena na pokoljenja koja su prethodila sadašnjem naraštaju, predstavlja za Berdjajeva »korjenitu laž demokracije«. To je, prema njemu, »raskid prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, poricanje vječnosti, klanjanje istrebljujućem toku vremena.«³⁸

28

Isto, str. 140 i dalje.

29

Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, str. 99.

30

Isto.

31

Isto, str. 100.

32

Novo srednjovjekovje, str. 37 i dalje.

33

Novo srednjovjekovje, str. 84.

34

Isto, str. 84 i dalje.

35

Usp. *Filozofija nejednakosti*, str. 137.

36

U skladu s rečenim, Berdjajev ovako opisuje volju ruskog naroda: »Volja ruskog naroda jest volja tisućljetnog naroda koji je preko sv. Vladimira primio kršćanstvo, koji je sabirao Rusiju pri moskovskim velikim knezovima, koji je našao izlaz iz mutne epohe, probio okno u Europu za Petra Velikoga, koji je izdignuo velike svece i podvižnike, i štovao ih, sazdao veliku državu i kulturu, veliku rusku kulturu. To nije volja našeg pokoljenja koje je otkinuto od pokoljenja predašnjih.« *Novo srednjovjekovje*, str. 85 i dalje.

37

Filozofija nejednakosti, str. 137.

38

Novo srednjovjekovje, str. 86.

3. Važan je sadržaj narodne volje, a ne forma

Prema našem autoru, isključiva briga oko načina i procedure izjavljivanja narodne volje, uz istovremeno zanemarivanje njezina sadržaja, dovodi demokraciju u krizu koja potiče traženja sadržaja narodne volje. U skladu s time, Berdjajev izdiže načelo:

»Nije važno da narodna volja, volja svih bude formalno izjavljena i da kvantitativna većina odredi sudbinu zajednice, suglasno s makar kakvim pravcem te volje. Važno je na što je upravljena ta volja naroda, važna je kakvoća te volje.«³⁹

Kao jedan od izraza tog traženja sadržaja narodne volje pojavio se socijalizam, koji je u Berdjajevljevo vrijeme bio posebno aktualan u marksističkoj inačici. Prema Berdjajevu, socijalizam izdiže načelo dijametralno oprečno demokraciji, tj. on »prelazi na sadržaj, određen po kvaliteti«. ⁴⁰ Zbog toga, on podvrgava demokraciju pesimističkoj kritici i razobličuje njezinu besadržajnost.

»Socijalizam, protivno demokraciji, ima materijalni sadržaj, on zna što hoće, ima cilj u koji upire oči. Njemu nije svejedno na što je upravljena narodna volja, ne priznaje on svaku narodnu volju i ne dopušta njezino izjavljivanje. Socijalizam pretendira da zna istinu, i zbog toga ne prepušta rješenje pitanja o istini mehaničkoj većini glasova. Po svom psihološkom tipu socijalizam nije skeptičan. Socijalizam je vjera, on pretendira da bude nova vjera za čovječanstvo.«⁴¹

To znači da socijalizam podvrgava narodnu volju njezinu sadržaju, u čemu mu Berdjajev daje za pravo:

»Socijalizam ima pravo kad postavlja predmet i sadržaj narodne volje više same narodne volje, više formalnog izjavljivanja volje. Ako postoji ma kakav viši cilj u životu naroda, to taj sadržaj i taj cilj moraju biti postavljeni više same formalne volje naroda.«⁴²

Ali Berdjajev ne prihvaća sadržaj socijalizma, jer on isključuje religiozno-duhovne ciljeve života i zamjenjuje ih materijalističkima, tj. sredstvima koja pretvara u cilj. Nasuprot tome, naš autor tvrdi:

»Cilj života može biti samo duhovni život, i sadržaj života može biti samo božanski sadržaj.«⁴³

Jednako tako, Berdjajev ne prihvaća način kako socijalizam želi ostvariti cilj i sadržaj života, jer taj način isključuje i niječe čovjekovu slobodu i nastoji ovladati čovjekovom dušom, tj. čitavim čovjekom. Socijalizam hoće mehanički izdresirati čovječje duše do te mjere da se odreknu slobode duha i u stanju fanatične opijenosti prihvate s osjećajem zadovoljstva socijalistički kolektiv u kojemu »ginu svi ciljevi i svi sadržaji života, gasne svaka duhovna kultura, u kojemu nema nove čovječje duše, jer nema više nikakve duše čovječje«. ⁴⁴ Zato Berdjajev zaključuje da nas unutrašnja dijalektika demokracije i socijalizma uči

»... da se bogati sadržaj i pravednost narodne volje ne trži u izvanjskim, socijalnim i političkim obilježjima. Nema pravedne narodne volje izvan same pravednosti volje, izvan same svetosti volje.«⁴⁵

Po nijekanju slobode i težnji za vlašću nad najskrovitijim dubinama čovječje duše, socijalizam je, prema Berdjajevu, sličan teokratskom društvu i državi. Ipak, između njih postoji ogromna razlika, jer teokratsko društvo i država, za razliku od socijalizma, prihvaćaju duhovne i božanske sadržaje i ciljeve života, ali ne dopuštaju slobodno opredjeljenje za njih, zbog čega ih

ne samo ne dostižu nego ih, štoviše, iznevjeruju. U tom smislu, Berdjajev tvrdi:

»Teokratska država izrodila se u simulaciju posvećenog carstva, gubeći sve više i više svoj posvećeni sadržaj. Srednjovjekovna je teokratska zamisao jedna od najvelebnijih zamisli historije. No u njoj nije posvećena pažnja slobodi čovječjeg duha, sporazumnog da ostvari Kristovo kraljevstvo na zemlji. Kraljevstvo Božje ne može biti ostvareno nasilno.«⁴⁶

Upravo kao posljedica neuspjeha teokratske zamisli pojavili su se socijalizam i demokracija, ali u njima je, kao i u teokraciji, realno preobraženje života zamijenjeno izvanjskim i formalnim. Isto vrijedi i za kapitalizam, koji je proizveo ekonomizam kao svjetonazor te je, uzdizanjem ekonomskih vrednota kao najviših, narušio vrijednosnu hijerarhiju i prvi sveo duh na materiju:

»Duh kao epifenomen ekonomije – ta je koncepcija izrod kapitalističkog svijeta. Nije s Marxom počelo takvo iskrivljavanje vrednota i nije Marx za to kriv. Sam je Marx zatekao takvo stanje stvari u kapitalističkom svijetu 19. stoljeća i bio je tom vizijom toliko dirnut i obuzet, da joj je pripisao univerzalno značenje.«⁴⁷

Sve je to navelo Berdjajeva na zaključak da je tragedija suvremene krize u tome što nitko više ne vjeruje ni u kakve političke forme i socijalne ideologije:

»Gasne vjera u politički i socijalni spas čovječanstva... Politika je obavila čovječji život kao parazitska izraslina koja mu isisava krv. Veći dio političkog i socijalnog života suvremenog čovječanstva nije realni ontološki život, to je fiktivni, iluzorni život. Borba partija, parlamenti, mitinzi, novine, programi i platforme, agitacije i demonstracije, borba za vlast – sve to nije pravi život, nema odnosa sa smislom i ciljevima života, u svemu tomu teško je dočepati se ontološke jezgre. U svijetu mora početi velika reakcija ili revolucija protiv gospodstva izvanjske socijalnosti i izvanjske politike, u ime povratka k nutarnjem duhovnom životu, u ime sadržaja i cilja života.«⁴⁸

4. Glavna težišta Berdjajevljeve kritike demokracije

Kako smo vidjeli, polazište Berdjajevljeve kritike demokracije nije političko, nego duhovno-religiozno. To znači da njega ne zanima političko

39

Isto, str. 86 i dalje.

40

Isto, str. 87.

41

Isto.

42

Isto, str. 93.

43

Isto, str. 93 i dalje. Na pitanje o sadržaju i cilju socijalizma, Berdjajev odgovora: »Sadržaj socijalizma jest fikcija, on je baš tako besadržajan i baš tako neontologičan kao i demokracija... Ta socijalizacija sredstava proizvodnje nije cilj i sadržaj života... Socijalističko obogotovrenje beskvalitetnog materijalnog rada nastaje zbog gubitka cilja i smisla života.« Isto, str. 96.

44

Isto, str. 97.

45

Isto, str. 98. Berdjajevu je poznato shvaćanje demokratske metafizike da svaki pojedini čovjek griješi. Ali mu nije jasno na čemu demokracija temelje nepogrešivost volje svih, tj. volje kolektiva ili naroda. Usp. *Filozofija nejednakosti*, str. 136.

46

Novo srednjovjekovje, str. 100.

47

Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, 61.

48

Novo srednjovjekovje, str. 106.

»No što je humanistička demokracija ako ne politički relativizam i sofistika, ako ne predaja sudbine istine na rješenje većini glasova?... Što je parlament ako ne ozakonjenje razdora, ako ne prevlast 'mnijenja' nad 'znanjem' (upotrebljavam ove riječi u platonskom smislu), ako nije nemoć prijeći k životu u Istini?«

Isto, str. 19.

funkcioniranje demokracije, niti poboljšanje demokratske procedure. Razlog tomu jest njegovo uvjerenje da temeljni problemi čovjeka i ljudskog društva, kao i njihovo rješenje, leže na duhovno-religioznoj razini. Prema njegovu uvjerenju, demokracija je neprimjereni način rješavanja tih problema. Slično vrijedi i za ostale moderne političke i društvene teorije i sustave. Može se s pravom također zaključiti da se iza Berdjajevljeve nebrige za političko rješavanje društvenih pitanja skriva uvjerenje da bi ona sama od sebe nestala, ili se ne bi uopće pojavila, kad bi postojalo drukčije duhovno-religiozno stanje čovjeka i čovječanstva. Zato se njemu kao glavni problem postavlja pitanje kako postići i ostvariti duhovno-religiozni preporod čovjeka. U tom smislu on tvrdi:

»Svijet se danas ne nalazi samo u jednom nepodnošljivom ekonomskom i političkom stanju nego prije svega u jednoj nepodnošljivoj duhovnoj situaciji.«⁴⁹

U skladu s time, Berdjajev prvenstveno ističe potrebu onoga što naziva »nova duhovnost«, kojoj pripisuje mističke i stvaralačke oznake. Kao takva, ona bi trebala biti suprotno staroj kršćanskoj duhovnosti, u kojoj se Bog doživljavao previše transcendentno, od čovjeka daleko, i u kojoj je naglasak stavljan na otkupljenje pomoću askeze, a ne na slobodni stvaralački odgovor čovjeka Bogu.

Prema Berdjajevu, u neadekvatnoj kršćanskoj duhovnosti treba tražiti uzroke svim zastranjenjima i krizama moderne povijesti.

»'Povijesno' kršćanstvo je postalo društveni fenomen, ograničen ogradama i relativnošću društvene sfere i podložno društvenoj svakodnevnici. Kršćanstvo priznaje povijest i djeluje u njoj, ali se i sudara s poviješću i njegov duh se historijskim objektivacijama izobličuje do neprepoznatljivosti.«⁵⁰

Ali Berdjajev i dodaje, kako smo vidjeli, da za kršćanstvo sviće novi dan. Taj novi dan

»... pretpostavlja stvaralački proces u Crkvi, raskrivanje kršćanske istine o čovjeku i njegovu pozivu u svijetu, kao i konačno raskrivanje tajne stvaranja, tajne kozmičkog života... Crkva mora preći od svoga pretežno hramskog perioda kozmičkom periodu, preobraženju punoće života.«⁵¹

Posljedice su neodgovarajuće kršćanske duhovnosti, prema Berdjajevu, višestruke i, dakako, tragične. To su, u prvome redu, atomiziranje ljudskog društva s individualizmom i pogrešno shvaćenom slobodom, ali i s dubokom i tragičnom otuđenošću ljudske osobe u svijetu u kojemu je sve pretvoreno u objekt i u kojemu se i sami proizvodi ljudskog stvaralaštva (umjetnost, tehnika i kultura kao takva) okreću protiv samog čovjeka i još ga više porobljuju.⁵² Prema Berdjajevu, iz te duboke duhovno-religiozne krize proizišle su i sve moderne društvene teorije s njihovim političkim i gospodarskim sustavima. Točnije rečeno, nastale su kao posljedica neuspjeha teokratske ideje da se, na duhovnim i religioznim načelima i vrijednostima, preobrazi i izgradi ljudsko društvo. Njihov je nedostatak, međutim, u tome što su zbog tog neuspjeha odbacile u potpunosti ta načela i te vrijednosti. Tako su nastala moderna društva utemeljena na načelu većine, tj. na kvantitativnom načelu, a s time i na izvanjskoj socijalnosti, odnosno na čisto formalnoj povezanosti ljudi, kao i na prevlasti materijalnog i ekonomskog nad duhovnim područjem. Držeći se čvrsto uvjerenja da krajnji cilj i sadržaj ljudskog života i društva pripada duhovno-religioznoj sferi, te da se u njoj nalaze i najdublji temelji društva, Berdjajev ne može prihvatiti

nikakvo uređenje ljudskog društva koje to ne bi uzimalo u obzir. Zato on demokraciji, ali i svim ostalim modernim društvenim teorijama, predbacuje bezboštvo i materijalizam.⁵³

Drugim riječima, on je uvjeren da se duboka, trajna i istinska preobrazba ljudskog društva može dogoditi samo vraćanjem čovjeka i čovječanstva svojim duhovnim i religioznim izvorima te, u skladu s time, pitanje o ostvarenju duhovno-religiozne obnove smatra prioritetnim u odnosu na sva ostala društvena, ekonomska i politička pitanja. Iz tog razloga on ne drži puno ni do općeg prava glasa, kao niti do nekih drugih suvremenih demokratskih tekovina, jer sve to, prema njegovu mišljenju, ne može nadomjestiti vrijednosnu i duhovnu prazninu, a time niti uspostaviti istinsko, unutarnje zajedništvo ljudi, utemeljeno na slobodi duha. Na takvim se shvaćanjima temelji Berdjajevljeva tvrdnja da je važan sadržaj, a ne forma narodne volje.

Pored vrijednosnog, Berdjajev ističe i epistemološki problem demokracije. Demokracija je, prema njemu, posljedica racionalizma, s jedne strane, i skepticizma, s druge strane, a jedan i drugi posljedica su duhovno-religioznog loma u bitku (Berdjajev to naziva »grešni pad«), iz čega je proizašlo otuđenje bića međusobno, a time i potreba za logičkim izvođenjem i dokazivanjem istine. Takve potrebe, naime, nemaju oni koji se nalaze u unutarnjem duhovnom zajedništvu, jer im ono omogućuje neposredan uvid i neposrednu spoznaju stvarnosti. Zato se, prema Berdjajevu, i epistemološki problem može stvarno riješiti samo uspostavom istinskog duhovno-religioznog zajedništva među ljudima i među svim bićima, a to je moguće samo obraćenjem čovjeka k Bogu, odnosno sveopćim oduhovljenjem. U tom smislu naš autor zahtijeva:

»Bog mora nanovo postati središte sveg našeg života, naše misli, našeg čuvstva, jedina naša mašta, jedina naša nada i ufanje.«⁵⁴

Kako, dakle, vidimo, polazište Berdjajevljeve kritike demokracije jest njegovo metafizičko i religijsko uvjerenje. No, tome se pridružilo i iskustvo koje je pokazalo nesposobnost liberalne demokracije da i stvarno zaštititi proklamirana prava i jednakost za sve, kao i tiransko lice »narodne vlasti« u komunizmu. To konkretno povijesno iskustvo učvrstilo je našeg autora u uvjerenju da demokracija ne može afirmirati dostojanstvo i prava ljudske osobe, štoviše, da ih ona nužno gazi i niječe. Njegov se daljnji zaključak iz toga odnosi na potrebu duhovne i religiozne obnove čovjeka, a to znači i države i cijelog društva. U tom smislu on kategorički tvrdi:

»Ja mogu nanovo urediti državu i društveni poredak, koji je u rastvaranju, samo na religioznim osnovama. Ja ne tražim neovisnost države i društva od religije, već utemeljenje i učvršćenje države i društva u religiji. Ja ni u čemu više neću slobodu od Boga, ja hoću slobodu u Bogu i za Boga.«⁵⁵

49
Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, str. 97.

50
Isto, str. 10 i dalje.

51
Novo srednjovjekovje, str. 35.

52
Usp. o Berdjajevljevu poimanju objektivacije, moju knjigu *Osmi dan stvaranja. Filozofija*

stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva, Zagreb 1999., str. 275 i dalje.

53
Za Berdjajevljevu kritiku modernih društvenih teorija i ocjenu te kritike, usp. navedenu knjigu, str. 238 i dalje.

54
Isto, str. 33.

55
Isto, str. 32.

Kao zaključak, možemo istaknuti da Berdjajevljeva kritika demokracije na gotovo dramatičan način ističe njezin aksiološki i epistemološki deficit. To je ono trajno i neprolazno u njegovoj kritici, a što teško mogu obezvrijediti i obeskrjepiti formalna i proceduralna poboljšanja u funkcioniranju demokracije. Taj se deficit može ukloniti samo onime za što se s toliko žara zauzimao sam Berdjajev – duhovno-religioznim preporodom čovjeka.

Ivan Devčić

Berdyaev's Critique od Democracy

Irrespective of the fact that Berdyaev knew well the Russian imperial totalitarianism, as well as Bolshevism and Nazism, he, nevertheless, did not unreservedly accept democracy and its principles. Moreover, if social life was founded exclusively upon democracy, he considered it very dangerous for the state and society, as well as for individuals themselves. According to Berdyaev, there are numerous weaknesses of the democratic principle: equalitarianism, giving preference to quantity over quality; positivism, a mechanistic type of society; the absolutisation of the will of the majority, with which the freedom and dignity of man, partitocracy, etc., are brought into question. This paper provides a detailed analysis of Berdyaev's reasons for dismissing democracy, as well as an outline of the alternative he offers.